



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful



**اعتبارسنجی «نقد متن»
در مطالعات قرآنی مستشرقان
(با تأکید بر رویکرد جیمز بلمی و لوکسنبرگ)**

نفیسه امیری دوماری

مریم سلگی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراوری اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی و پژوهشی، در گرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعه المصطفی علیه السلام العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

فهرست

پیشگفتار	۹
فصل اول: کلیات	۱۳
مقدمه	۱۳
۱. روش شناسی	۲۳
۲. نقد متن	۲۴
الف) ترکیب‌گرایی	۲۷
ب) ویرایش کپی - متنی	۲۹
۳. نقد تاریخی	۲۹
۴. نقد ادبی	۳۰
۵. نقد منبع	۳۱
۶. نقد سنت شناختی	۳۱
۷. نقد صوری	۳۲
۸. نقد ویرایشی	۳۲
فصل دوم: خاستگاه تاریخی - معرفتی نقد متن	۳۳
درآمد	۳۳
۱. تاریخچه نقد کتاب مقدس	۳۴
۲. عوامل و پیش‌زمینه‌های نقّادی کتاب مقدس	۳۸
الف) رنسانس	۳۹

- ب) الهیات آموزه‌ای _____ ۴۱
- ج) نهضت اصلاح دینی _____ ۴۱
- د) ظهور نظریات متنوع علمی متعارض با کتاب مقدس _____ ۴۳
- ه) عصر روشنگری _____ ۴۶
۳. مهم‌ترین پیامد نقد کتاب مقدس _____ ۴۸
۴. تأثیر نقد کتاب مقدس بر مطالعات قرآنی _____ ۵۱
۵. شواهد وثاقت و اعتبار تاریخی قرآن کریم _____ ۵۴
- الف) اهتمام پیامبر اسلام ﷺ به قرائت وحی‌های دریافتی بر صحابه _____ ۵۴
- ب) تأکید پیامبر اسلام ﷺ بر قرائت، حفظ و استماع قرآن از سوی مسلمانان _____ ۵۶
- ج) تعیین معلمان قرآن از سوی پیامبر اسلام ﷺ برای تازه مسلمانان _____ ۵۷
- د) اهتمام پیامبر اسلام ﷺ به کتابت و ثبت قرآن توسط صحابه _____ ۵۹
- ه) اهتمام خلفاء به حفظ و حراست قرآن _____ ۶۰
۶. جمع‌بندی _____ ۶۱

فصل سوم: روش‌شناسی نقد متن جیمز بلمی: تحلیل و نقد مبانی، معیارها و مصادیق _____ ۶۳

درآمد _____ ۶۳

۱. مبانی جیمز بلمی در نقد متن قرآن _____ ۶۵
۲. مراحل نقد متن قرآن از دیدگاه جیمز بلمی _____ ۶۸
- الف) تحلیل نسخه‌ها و انتخاب نسخه پایه _____ ۶۸
- ب) بررسی متن پایه به منظور تعیین خطاها _____ ۷۰
- معیارهای تشخیص خطا از دیدگاه جیمز بلمی _____ ۷۱
- ج) تصحیح _____ ۷۴
۳. بررسی مصادیقی از نقد متن جیمز بلمی _____ ۷۸
- الف) اُبا _____ ۷۹
- یکم. بررسی زبان شناختی «اُب» _____ ۸۰
- دوم. بررسی تناسب متنی «اُب» _____ ۸۳
- سوم. تحلیل معناشناسی «اُب» بر اساس روابط جانشینی _____ ۸۵

۸۵ _____ - زرع

۸۶ _____ - حرث

۸۷ _____ - مرعى

۸۷ _____ - نبات

۸۹ _____ چهارم. تبیین دیدگاه‌های مفسران در معنای «أَبْ»

۹۱ _____ پنجم. بررسی روایات مورد استناد جیمز بلمی

۹۷ _____ ب) أمة

۱۰۰ _____ یکم. بررسی زبان‌شناختی «أمة»

۱۰۳ _____ دوم. بررسی تناسب متنی «أمة»

۱۰۴ _____ سوم. تحلیل معناشناسی «أمة» بر اساس روابط جانشینی

۱۰۸ _____ ۴. جمع‌بندی

فصل چهارم: روش‌شناسی نقد متن کریستوف لوکسنبرگ: تحلیل و نقد مبانی، معیارها و

۱۱۱ _____ مصادیق

۱۱۱ _____ درآمد

۱۱۲ _____ ۱. مبنای لوکسنبرگ در نقد متن قرآن

۱۱۴ _____ ۲. مراحل کار لوکسنبرگ در نقد متن قرآن

۱۱۶ _____ ۳. منابع لوکسنبرگ

۱۱۷ _____ ۴. نقدهای روش لوکسنبرگ

۱۱۹ _____ ۵. بررسی مصادیقی از نقد متن لوکسنبرگ

۱۲۰ _____ الف) يُلحدون

۱۲۱ _____ یکم. بررسی زبان‌شناختی «يُلحدون»

۱۲۴ _____ دوم. بررسی تناسب متنی «يُلحدون»

۱۲۶ _____ ب) آذناک

۱۲۸ _____ یکم. بررسی زبان‌شناختی واژه «آذناک»

۱۳۰ _____ دوم. تحلیل معناشناسی «آذناک» بر اساس مشابهاات قرآنی

۱۳۴ _____ سوم. تبیین دیدگاه‌های مفسران در معنای «آذناک»

۱۳۸ _____ ۶. جمع‌بندی

- فصل پنجم: بررسی اعتبار روش نقد متن خاورشناسان در مطالعات قرآنی _____ ۱۴۱
- درآمد _____ ۱۴۱
۱. بررسی اعتبار روش نقد متن خاورشناسان با تکیه بر رسم الخط _____ ۱۴۳
- الف) اختلافات رسم الخطی در مصاحف عثمانی _____ ۱۴۶
- ب) خطاهای رسم الخطی مصاحف عثمانی _____ ۱۵۱
- یکم. مواردی از خطاهای نگارشی _____ ۱۵۸
- دوم. موضع مسلمانان در قبال خطاهای نگارشی مصحف عثمانی _____ ۱۶۲
- سوم. القاء شفاهی سوره‌های قرآن و عدم تأثیر اشکالات و اختلافات رسم الخطی در صحت اصل قرآن _____ ۱۶۸
- چهارم. تواتر قرآن _____ ۱۷۰
۲. بررسی اعتبار روش نقد متن خاورشناسان با تکیه بر قرائات _____ ۱۷۴
- الف) ملاک‌های انتخاب قرائت صحیح _____ ۱۷۹
- ب) گونه‌شناسی اختلاف قرائات _____ ۱۸۳
۳. جمع‌بندی _____ ۱۸۸
- نتیجه‌گیری _____ ۱۹۱
- پیشنهادهای _____ ۱۹۵
- پیوست _____ ۱۹۷
- فهرست منابع _____ ۲۰۱

پیشگفتار

از حدود قرن هیجدهم میلادی محققان غربی خواه به دلیل پیش فرض‌های دینی - کلامی‌شان یا صرفاً ناهشیارانه، با استفاده از برخی شیوه‌های نقّادی کتاب مقدّس، به تحلیل نقّادانه قرآن روی آورده و همان روش‌های رایج در نقد تورات و انجیل را در مطالعات قرآنی نیز به کار گرفته و با قرآن بسان کتاب مقدّس رفتار کردند. مستشرقان به‌عنوان آغازگر استفاده از شیوه‌های جدید در حوزه مطالعات قرآنی با استفاده از شیوه‌هایی همچون نقد منبع، نقد متن، نقد ادبی، نقد تاریخی، نقد زبان‌شناسی به تحلیل و بررسی قرآن پرداختند.

دانشمندان غربی که خود را طلایه‌دار استفاده از روش‌های نقّادی مدرن در مورد قرآن می‌دانند، در انتقاد به علمای اسلامی چنین می‌گویند که محققان غربی، قرآن را به‌طور دقیقی در معرض نقّادی تاریخی و ادبی جدید قرار داده‌اند؛ این در حالی است که محققان معاصر مسلمان از آن‌رو که قرآن همچنان معیاری است که هر چیز دیگر با آن سنجیده می‌شود، خود را تنها محدود به نقّادی «علوم قرآنی» کرده‌اند.¹

همان‌گونه که نقّادی کتاب مقدّس چالش‌های عمیقی میان اندیشمندان

1. The Oxford Encyclopedia Of Modern Islamic World, V 3,P385 _ 387.

مسیحی در باب عدم حجّیت و اعتبار آن ایجاد کرد، کاربست این شیوه‌ها در مورد قرآن، نیز منجر به ایجاد چالش‌های مشابهی در حوزه مطالعات قرآنی گردیده است. هرچند این مباحث و چالش‌های پس از آن، نخست توسط مستشرقان طرح شده است، اما جهان اسلام نیز از این مباحث و چالش‌های آن مصون نمانده است و به تبع دانشمندان غربی، برخی اندیشمندان اسلامی با استفاده از روش‌های نقد متن کتاب مقدّس، به نقّادی قرآن روی آورده و عوامل تردید در کتاب مقدّس و تزلزل جایگاه آن را درباره قرآن نیز صادق دانسته‌اند.^۱

از جمله مهم‌ترین چالش‌های ایجادشده بر اثر این رویکردهای انتقادی در مطالعه قرآن، نگاه شکاکانه و تردید در اعتبار و جایگاه قدسی قرآن، زمان تألیف آن، اصالت و صحّت متن، مؤلّف قرآن است که هر یک از این نتایج مخدوش، با استفاده از شیوه‌هایی چون نقد منبع، نقد تاریخی و نقد متن به دست آمده است.

نقد جدّی که در این زمینه به مستشرقان وارد است تعمیم کاربست این شیوه‌ها در مورد قرآن بدون ملاحظه تفاوت‌های مهم میان زمینه‌ها، تاریخ نزول، نگارش و تدوین قرآن و کتاب مقدّس است و اساساً عواملی که منجر به رویکرد شکاکانه و انتقادی در مورد کتاب مقدّس شد، منحصر به فضای تاریخی غرب است که در مورد قرآن غیرقابل تعمیم است. کاربست شیوه‌های نقّادی کتاب مقدّس در مورد قرآن، بر پیش‌فرض‌ها و مطالعات آنان در کتاب مقدّس مسبوق است؛ بنابراین نتایجی که در مورد قرآن به همراه آورده، مخدوش به نظر می‌رسد.

۱. عبدالکریم سروش، «طوطی و زنبور؛ پاسخ دوّم عبدالکریم سروش به آیت‌الله جعفر سبحانی»،

در این پژوهش به روش‌شناسی و بررسی اعتبار یا عدم اعتبار یکی از شیوه‌های نقّادی غربیان در مطالعات قرآن یعنی «نقد متن» پرداخته می‌شود.

فصل‌های پیش رو در این پژوهش عبارتند از:

فصل اول: در آن کلیاتی از بحث نظیر بیان مسئله، سئوالات تحقیق، فرضیه‌های تحقیق، ضرورت و اهمیت تحقیق، پیشینه تحقیق، روش تحقیق و مفاهیم و اصطلاحات ارائه می‌شود.

فصل دوم: در این فصل پس از شرح خاستگاه تاریخی، عوامل و زمینه‌های نقّادی کتاب مقدّس، به بیان شواهد و دلایلی پرداخته می‌شود که وثاقت تاریخی متن قرآن را آشکار می‌سازد. هدف از نگارش این فصل تبیین فضای حاکم بر مطالعات انتقادی کتاب مقدّس است تا در پی مشخص شدن تفاوت‌های اساسی در تاریخ قرآن و تاریخ کتاب مقدّس، عدم صحّت تعمیم شیوه‌های نقد کتاب مقدّس بر قرآن از سوی مستشرقان مشخص شود. فصل سوم: آنچه در فصل سوم مورد عنایت قرار می‌گیرد تبیین و توصیف مبانی، معیارها و مراحل کار جیمز بلمی در نقد متن قرآن و نقد و بررسی زبان‌شناسانه دو مورد از نقد متن وی یعنی دو واژه اُتّا، اُمّه است.

فصل چهارم: این فصل ناظر به تبیین مبانی، معیارها و روش‌های لوکسنبرگ در نقد متن قرآن و نقد مواردی است که وی اشتباه برمی‌شمارد. واژگانی که در این فصل بررسی می‌شوند، عبارتند از یلحدون و آذّاک.

فصل پنجم: این فصل به بررسی اعتبار و کارآمدی روش نقد متن خاورشناسان در مطالعات قرآنی اختصاص دارد. رسم الخط به عنوان سنّت کتبی و قرائات به عنوان سنّت شفاهی دو مبنای مهمّی هستند که در بررسی اعتبار این روش مورد عنایت قرار گرفته‌اند.